

Gotyk nowożytny

Witold Miedziak

Gotyk nowożytny

*Tradycja gotycka w murowanej architekturze kościelnej
Wielkopolski i Polski środkowej w XVI i XVII wieku*



Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk
Poznań 2024

POZNAŃSKIE TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ NAUK
WYDZIAŁ NAUK O SZTUCE
PRACE KOMISJI HISTORII SZTUKI TOM 45

GŁÓWNY REDAKTOR WYDAWNICTW PTPN
prof. UAM dr hab. Jakub Kępiński

RECENZENT
prof. dr hab. Jakub Adamski (UW)

REDAKCJA JĘZYKOWA
Szymon Szymański

PROJEKT OKŁADKI, ŁAMANIE
Trevó Martins

Na okładce
Wschowa, kościół bernardynów. Wnętrze ku północy, fot. Witold Miedziak

© Copyright by Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk and Witold Miedziak,
Poznań 2024

Printed in Poland

ISSN 0079-466X
ISBN 978-83-7654-548-6
eISBN 978-83-7654-552-3



Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych
przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach Programu „Doskonała nauka II”
MONOG/SN/0210/2023/01.



Książkę dofinansowano ze środków Fundacji Zakładów Kórnickich.

Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk
Poznań 61-725, ul. Mielżyńskiego 27/29

<http://www.ptpn.poznan.pl>
dystrybucja@ptpn.poznan.pl



Creative Commons: Uznanie autorstwa – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0)

Spis treści

I. Wstęp	11
1. Ramy formalne, terytorialne i czasowe	14
2. Stan badań	21
3. Kwestia terminologii	38
4. Zarys problemu, założenia badawcze i układ pracy	41
II. Gotyk nowożytny w Wielkopolsce i Polsce środkowej – analiza zjawiska	47
1. Architektura kościelna w pierwszych dziesięcioleciach XVI wieku	49
1.1. Typy świątyń w pierwszej tercji XVI wieku	50
1.2. Grupy świątyń zbieżnych formalnie	57
2. Początki recepcji form renesansowych	71
2.1. Zakres zmian	73
2.2. Pierwsze świątynie apsydowe	74
2.3. Nowe typy szczytów architektonicznych	101
3. Architektura połowy XVI wieku: kulminacja różnorodności	131
3.1. Inspiracja typem apsydowym: kościoły w Lubstowie	131
3.2. Tradycje gotyckie a wpływy włoskie: szczególne przypadki sklepień i szczytów	136
3.3. Kościół centralny: późnogotycki czy renesansowy?	148
4. Spadek natężenia ruchu budowlanego	161
4.1. Trzy kościoły czasów przełomu	163
4.1.1. Fara w Wągrowcu	166
4.1.2. Zbór w Mórkowie	175
4.1.3. Fara w Służewie	182
4.2. Wielkie fundacje możnowładcze schyłku XVI wieku	198
4.2.1. Nekropolia magnacka w Czarnkowie	199

4.2.2. Kopia katedry płockiej: fara w Pabianicach	217
4.2.3. Tradycja gotycka i spór religijny: zbór w Krotoszynie ...	225
4.2.4. Jeszcze o sporze religijnym: kościół jezuitów w Kaliszu	241
4.3. Geneza popularności rzutu krzyżowego u schyłku XVI wieku w kontekście teorii o konfesjonalizacji architektury	250
4.4. Pomniejsze realizacje drugiej połowy XVI wieku	258
5. Architektura kościelna od przełomu XVI i XVII wieku w głąb XVII stulecia	269
5.1. Warsztaty budowlane i cechy murarskie	271
5.2. Fundacje architektoniczne Rozdrażewskich	281
5.3. Kościoły innowiercze oraz synagogi od schyłku XVI wieku ...	303
5.3.1. Synagogi poznańskie	304
5.3.2. Zbory poznańskie	307
5.3.3. Zbory wiejskie	309
5.3.4. Zbory miejskie	315
5.4. Świątynie wielkopolskich peryferii północnych	324
5.4.1. Wpływy ośrodka gdańskiego	325
5.4.2. Wpływy innych ośrodków miejskich oraz tradycji regionalnej	340
5.5. Tradycje gotyckie a kościoły apsydowe w XVII wieku	350
5.5.1. Pierwsza dekada XVII wieku: pokłósie „grupy pułtuskiej”	351
5.5.2. Druga dekada XVII wieku: redukcja typu	358
5.5.3. W głąb XVII wieku: podzwonne świątyni apsydowych ...	365
5.5.4. Geneza typu	370
5.6. W kręgu świątyni Jerzego Hoffmana	373
5.6.1. Formy oryginalne: kościoły w Złoczewie, kościół w Wieluniu	374
5.6.2. Formy powtarzalne: kościoły salowe	389
5.6.3. Geneza twórczości architekta i jego wpływ na budownictwo regionu	397
5.7. Tradycja gotycka w architekturze zakonnej XVII wieku	401
5.7.1. „Typ bernardyński” i kościoły nietypowe	401
5.7.2. Kościoły zgromadzeń żeńskich	417
5.7.3. Architektura reformatów	427
5.7.4. Architektura franciszkanów na tle innych zgromadzeń zakonnych	430
5.7.5. Architektura jezuitów	435
5.8. Tradycja gotycka w architekturze Krzysztofa Bonadury starszego i Jerzego Catenazziego	438
5.8.1. Kościoły franciszkańskie	440
5.8.2. Kościoły parafialne oraz sprawa wież w Czaczu i Tucznie	450
5.8.3. Pochodzenie elementów tradycyjnych w twórczości obu architektów	464

5.9. Fundacje drobne, kościoły przebudowane	469
5.9.1. W kręgu tradycji warsztatowych	469
5.9.2. Między retrospekcją a aktualizacją	477
6. Kaplice wolnostojące oraz empory	485
6.1. Liczebność, podziały typologiczne, cechy formalne kaplic	485
6.2. Interpretacje form	493
6.3. Empory: formy architektoniczne i ich geneza	497
6.4. Empory: funkcje i znaczenie	508
7. Sklepienia XVI- i XVII-wieczne	513
7.1. Figuracja żeber	513
7.1.1. Sklepienia z żebrami ceglanymi	513
7.1.2. Sklepienia z żebrami stiukowymi	528
7.2. Zarys przemian konstrukcyjnych sklepień do początków XVII wieku	545
7.3. Postawy twórców	569

III. Gotyk nowożytny w Wielkopolsce i Polsce środkowej – interpretacja zjawiska

1. Problem postrzegania architektury gotyckiej w stuleciach XVI i XVII	575
2. Tradycja gotycka w architekturze omawianych ziem w XVI wieku ..	583
3. Tradycja gotycka w architekturze omawianych ziem od przełomu XVI i XVII wieku	591
3.1. Anachronizm a specyfika regionalna	595
3.2. Wpływ architektów, wpływ fundatorów	598
3.3. Spór tradycji z nowinkami	609

IV. Podsumowanie

V. Zakończenie

Bibliografia	633
Spis ilustracji	665
Indeks miejscowości	675